

Донченко С.П.**ЗАГОСТРЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ В 1912 - 1914 рр.**

Національне питання завжди було актуальним і складним для кожного з народів, що входив до складу іншої держави. А тим більше складним воно було для українців, що входили до складу двох великих імперій – Росії та Австро-Угорщини, що були супротивниками в роки Першої світової війни.

В історичній літературі це питання – одне з найбільш досліджених, але дуже мало написано про те, що напередодні і під час Першої світової війни українське питання турбувало не тільки Росію та Австро-Угорщину, це питання було загальноєвропейським.

Чимало істориків досліджували проблему відношення різних політичних партій до Першої світової війни і вирішення в зв'язку з цим українського питання, це: Бурмістрова Т., Ванденко І., Ветров Р., Вишневецька Е., Гамрецький Ю., Гусакова В., Донченко С., Курас І., Овсієнко О., Солдатенко В., Шелохаєв В., Шишко О. та багато інших.

В статті зроблена спроба прослідити як ліберальні партії, в тому числі й українські, планували вирішувати національне питання.

В 1912 - 1914 рр. напередодні Першої світової війни національне питання знаходилося в центрі уваги. Преса всієї Європи почала визнавати важливість українського питання: воно тоді лежало в основі всієї політики між Росією та Австрією, і як постійна скалка в честюлюбстві російських монархів стояла загроза війни з Австрією. На побаченні монархів у 1912 р. українське питання було одним з предметів обговорення. Всі найбільш значні австрійські газети й журнали друкували довгі статті про українське питання. Із них можна зробити один висновок: це питання в той час прийняло серйозну постановку. Українське питання було великою національно-політичною проблемою: воно було не стільки російським або австро-українським, скільки самостійним українським питанням [1, с. 89 - 90].

У 1912 – 1914 рр., коли зростання українського руху стало особливо помітним і перевершило чекання тих, хто відводив його розвитку безневинно обмежені кордони, український рух зустрів принципових противників навіть в демократичному середовищі. Репресії по відношенню до українського слова та інших проявів національності українського народу знайшли належну оцінку в думських промовах. Широку точку зору в оцінці режиму, що постійно проявлявся у відношенні до українства, висловив П. Мілюков. Вказавши на вкрай ненормальні умови для вирішення національного питання, лідер кадетів вважав за необхідне при цьому зробити декларативну заяву про позицію його партії в національному питанні: „Ми завжди за свободу, завжди проти примусу й насилля. Ми не можемо допомагати жодній національності порушувати чуже право” [2, с. 24 – 27].

Журнал „Украинская жизнь”, обговорюючи відношення російських лібералів до українського питання, дає відповідь кадетам: „Ваші впевнення в тому, що значна частина російських кадетів відноситься добре до українського національного руху, можливо, відповідає дійсності, але на жаль, ви не підтвердили їх необхідними даними. Відносно вашої вказівки на те, що деякі із найбільш впливових керівників кадетської партії „ухильно” відносяться до українського питання і що за цією тактовною ухильністю ховається недоброчисливість, яку мав сміливість відверто висловити лише один П. Струве...” [3, с. 117].

Московський відділ Центрального Комітету 7 жовтня 1913 р. запрошує на своє засідання представників Київського комітету І. Полторацького, Є. Шольпа, Ф. Штейнгеля, В. Косинського, М. Василенка, М. Могильницького. Лідери київських кадетів висловили платформу з українського питання, декілька критичних зауважень на адресу правого крила кадетської партії і висунули ряд вимог, за які їх звинуватили в сепаратизмі. Заперечуючи проти обвинувачень у сепаратизмі, Ф. Штейнгель заявив: „Існує тільки прагнення, щоб на Україну дивились лише як на область, що має право на автономію, як і Польща. Ми прагнемо через автономію перейти до національного буття. Домінуюча роль в автономній Українській області повинна належати українцям, але й інші національності не повинні пригнічуватись. Для нас, окрім загальнодержавних свобод, необхідна свобода мови. Без цього неможлива пропаганда серед селян”. М. Василенко наполягав на необхідності вирівняти в правах „недержавні” національності з „державними”. Підкреслюючи, що тенденції до сепаратизму в Україні відсутні, І. Полторацький в той же час заявив, що „такі виступи, як виступ П.Струве, - вода на млин сепаратизму. Підтримка автономістських прагнень, - підкреслив він, - в інтересах партії не тільки на даний момент, але й для майбутнього часу”. В свою чергу Є. Шольп сформулював дві вимоги Київського комітету кадетської партії: 1) Київський комітет повинен бути визнаний обласним і одержати право створювати губернські комітети; 2) Київський комітет має одержати представництво в Центральному Комітеті партії” [4, с. 144].

Проти вимог кадетів України доповнити програму партії пунктом про автономію України самим рішучим чином виступили П. Долгоруков і П. Мілюков. Сутичка між російськими й українськими кадетами мала продовження у пресі. Журнал „Украинская жизнь” надрукував спеціальну анкету, яка була своєрідною перевіркою на „демократизм” в українському питанні кадетів. Характерно, що навіть ліві кадати висловились проти автономії України. Шаховський і М. Туган-Барановський висловились за надання Україні широкого самоуправління при збереженні її зв'язку з Росією.

На початку лютого 1914 р. П. Мілюков прибув до Києва для переговорів з українськими кадетами. Тоді ж він заявив, що: „Українського руху ніхто не видумував. Український рух існує, він буде існувати і намагання заперечувати український рух даремне. Треба визнати, що рух досягає вже розмірів, при яких не може залишатись явищем байдужим, замовчувати його даремно, як і розраховувати знищити його тактикою

поліцейської заборони і окриків. Треба визнати відкрито і голосно, що український рух є факт не випадковий, а глибоко життєвий” [5, с. 61]. На нараді в Києві було заслухано одинадцять доповідей, серед яких особливе місце займала доповідь М. Грушевського „Сепаратизм і федерація”, яка викликала шестигодинну дискусію. Відповідно до нотаток П. Мілюкова, М. Грушевський з одного боку, висловився проти сепаратистського гасла про „самостійну Україну”, вважаючи його утопічним, і політично шкідливим, а з іншого - наполягав на федеративному устрої держави. Однак М.Грушевський визнав, що вимога федерації є справою далекого майбутнього а зараз практичним гаслом є вимога національно-територіальної автономії України.

В ході дискусії П.Мілюков висловився проти федерації, попередив своїх українських колег, „що партія кадетів не тільки заперечує можливість федерації в найближчому майбутньому, але і буде боротись проти самого принципу федерації як утопічного, хоч федералісти і не заміряються ні на єдність Росії, ні на монархічний принцип”. За словами П.Мілюкова, хоч ця заява була вороже зустрінута українцями, певною мірою було досягнуто порозуміння”[6,с.145].

Виступаючи 19 лютого 1914 р. в ІУ Думі з приводу заборони Шевченківських свят, П.Мілюков реалізував свої погрози на адресу українських федералістів-автономістів. Він заявив, що кадетська партія ніколи не підтримає гасло федерації і не має нічого спільного з позицією федералістів-автономістів. Єдине, на що кадети можуть погодитись - це визнати законними вимоги українців в межах культурно-національної автономії [4,с.145]. Заява П.Мілюкова викликала невдоволення з боку українських кадетів, лідери яких почали вимагати переговорів з ЦК кадетської партії.

22 березня П.Мілюков доповів членам ЦК про результати своїх переговорів з М.Грушевським і М.Славинським, що прибули на березневу конференцію партії. 23 березня 1914 р. національне питання постало в центрі уваги кадетської партійної конференції. Ініціатором постановки питання на цей раз був М.Некрасов, який піддав критиці позицію думської фракції, але з приводу відношення кадетів до антисемітизму. Кадети закликали віднести до національного питання стримано. 24 березня відбулося засідання кадетського ЦК. П.Мілюков у своєму виступі висловив згоду з вимогами українців відносно права на культурне самовизначення, але категорично висловився як проти федерації, так і проти національно-територіальної автономії. Одразу після П.Мілюкова слово взяв М.Грушевський, який намагався пояснити членам кадетського ЦК, чому кийські кадети наполягають на необхідності постановки питання про федерацію і автономію: „Широка постановка питання про федерацію і автономію, - говорив він, - необхідна була і для проінформованості громадської думки про дійсні потреби українства й для з'ясування, з другого боку, відношення великоруських прогресивних елементів до цих потреб. В теперішній момент центр ваги політичної програми українських груп - у автономії. І якщо партія кадетів відчує серйозність цього постулату українців, це, безумовно, ні в якому разі не зобов'яже її включити автономію України в свою найближчу програму. Важлива зараз лише принципова згода. З цієї точки зору, - говорив М.Грушевський, - промова П.Мілюкова в Думі була „ударом в спину” дружній стороні - в той саме час, коли наші групи борються з австрійською орієнтацією і гаслом самостійної України”. Залякуючи кадетів, М.Грушевський заявив, що українські групи можуть переглянути свою політичну тактику. Одночасно він запевнив кадетів в тому, що українці стоять на ґрунті лише національно-територіальної автономії в етнографічних межах, яка має бути в кордонах Російської імперії [7].

Слідом за М.Грушевським, інший представник українських лібералів Є.Шольп заявив, що якщо кадети відмовляються від гасла федерації, то кадети Південно-Західного краю вийдуть зі складу партії. І знову виступив М.Грушевський. Він заявив, що українці не наполягають на обов'язковості для кадетів догмата федерації, вони лише хочуть, щоб Партія не припускалася виступів, ворожих федералізму. Російські кадети на це заявили, що треба думати зараз лише про автономію, а федерація - це далеке майбутнє. Обмежитися українською автономією не вдасться, тому що прийдуть й інші вимагати цього. Таким чином, національне питання ставило партію кадетів на межу розколу.

Українські ліберали добре розуміли позицію російських кадетів. Свідченням цього були подальші виступи М.Грушевського, М.Василенка, М.Славинського. „Промова П.Мілюкова в Думі, - говорив М.Грушевський, - примушує українців побоюватись, що в партії кадетів вони можуть зустріти рішучу опозицію своїм життєвим інтересам”. Його продовжив М.Славинський: „Вже з'ясувалося, що політична свобода пануючої народності може бути сумісною з повним запереченням прав народностей недержавних. І якщо кадети не підуть на зустріч національним течіям, то ці течії підуть бічними руслами, невідгидними як для партії, так і для самої справи свободи Росії”. І знову говорив М.Грушевський: „Українці змін програми не вимагають, але було б добре, щоб із вуст діячів партії Державній Думі було заявлено про готовність працювати для автономії України, і ті ж думки були б висловлені в близькій партії пресі. Для українців важливо почути запевнення у співчутті до української автономії. Якщо кадети цьому відмовлять, українцям прийдеться шукати в думських групах ораторів, які б ставили їх вимоги”. Але вже була фактично словесна капітуляція, і, відчувши це, П.Мілюков запропонував ще більше урізати вимоги українських лібералів. Він радив відмовитись від лозунгу автономії України, якому він „симпатизує”, але як відповідальний „політичний діяч” не може поставити в порядок денний. Нехай краще катастрофа торкнеться деяких зайвих вимог українців, ніж партія кадетів візьме на себе несвочасні й непосильні завдання, самозбереження вимагає від кадетів не виходить за певні межі”[4, с.148].

Цей виступ остаточно показав, що кадети на поступки не підуть. 30 березня 1914 р. М.Грушевський та М.Славинський, які були запрошені на засідання кадетського ЦК, вже більше не ставили питання про автономію України, а просили, щоб кадетська фракція добивалася обговорення в Думі відповіді уряду на запит щодо репресій під час шевченківських урочистостей і проти учасників з'їзду вчителів, а також внесла законопроекти про українську школу і кафедри українознавства в трьох південних університетах.

Треба сказати, що у виступі на цьому ж засіданні, голова ЦК партії кадетів І.Петрункевич вимушений був визнати, що „створена при ЦК комісія з національного питання не працює, а її склад ще не визначений”. Ця заява свідчила, що кадети не хотіли „ускладнювати” собі життя розробкою питання відповідно до вимог України і вирішили відсунути його розв’язання в невизначне майбутнє [4]. Таким чином, українське питання кадети відмовилися вирішувати і потрапили під перехресну критику з боку монархістів, українських лібералів та більшовиків [8, с.282].

У підготовці до виборів до ІУ Думи у 1912 р. активну участь взяли й українські прогресисти. Вони проголосили, що в своїй політичній діяльності прагнуть досягти національно-територіальної автономії для України і створення гарантії її непорушності, а також здійснення форми федеративного державного устрою для всіх областей і національних територій Російської імперії. Окрім того, українські прогресисти вимагали: навчання українською мовою в народних школах, користування українською мовою в усіх громадських установах; відміни акту 3 червня 1907 р., знищення становищ відмін тощо. Але ця спроба не вдалася тому, що праві значно переважали в ІУ Думі і диктували свої умови.

Архівні дані дозволяють нам не погодитись з точкою зору О.Голобуцького та В.Кулика про те, що „ІУ Дума була лівішою, ніж третя, у ній було по 150 представників правих і лівих партій і 130 октябристів та центровиків” [10, с.83]. Наші підрахунки: лівих, в тому числі й кадетів, – 113 депутатів, правих – 129, октябристів (правих, лівих та близьких до октябристів партій) – 153. Враховуючи те, що на виборах до ІУ Думи октябристи блокувались з монархістами, та з огляду на їх поведінку в Думі, ми віднесли б їх (хоч вони і ліберали) до сили, що протидіяла на даному етапі лівим партіям. Тобто ІУ Дума була ще правішою, ніж ІІІ. „Поправіння” ІУ Думи та відсутність „своїх” депутатів в Думі примусили Товариство Українських Поступовців звернутися із „Заявою до ІУ Державної Думи”, в якій було проголошено: „В сучасних умовах громадсько-політичного життя Росії українське громадянство позбавлене можливості мати в Державній Думі своїх представників. Це примушує нас висловити оціню заявою наше відношення до останніх виступів у Державній Думі по українському питанню. Заявляємо про свою солідарність з тими поважними депутатами, котрі будучи українцями по походженню, але правильно оцінюючи становище представників демократичних верств населення, підняли свій голос проти нестерпних утисків, які відчуває українське слово і взагалі всі прояви українського життя, і завдяки яким українська інтелігенція й український народ позбавлені можливості користуватись своєю мовою та іншими засобами національної культури. Визнаємо негайну потребу націоналізації освіти в інтересах культурного розвитку українського народу. Вважаємо автономію України, рівно як і інших областей і націй, гарантією від втручання в сферу національного життя і заporу-кою (збагаченням) вільного культурного і громадського розвитку...” [11, с.101].

Треба сказати, що департамент поліції ретельно слідкував за подіями в Україні, про що доповідав ще у 1911 р.: „В Південно-Західних губерніях спостерігається українсько-мазепинський рух, який, спираючись на Галицько-Австрійську базу, росте, поширюється по всій Малоросії й приймає загрозливі розміри” [9, арк.25]. Напевне, причини для таких висновків були, зважаючи на те, що до „мазепинського руху” департамент поліції відносив усі українські партії: і соціал-демократів (УСДРП), і „Спілку”, і українських есерів, і лібералів.

У 1912 р., знову ж таки, департамент поліції сповіщав, що українські видання „журнал „Сніп”, а також „Рада” безумовно сприяють підйому серед населення малоросійських губерній національної свідомості й виникнення сепаратизму і ворожого відношення до всього руського” [9, арк.91]. Приводом до таких висновків стала стаття „Українська платформа” у журналі „Сніп”: „Хто знає, що для українства гірше - чи солодкі слова австрійського уряду, чи груба, жорстока мова російського. Тому, що якщо груба мова Столипінського циркуляру має за мету не дати прокинутись українській національній енергії, то солодкі слова австрійського уряду мають за мету приспати розбуджену українську енергію: мета одна й та сама”.

Ці та інші події привезли до того, що у 1913 р. напередодні Першої світової війни по всій Україні були заборонені газети, в тому числі й ліберальні. [12, арк.97].

Тобто, можна говорити не про вирішення українського питання, а про його заборону з боку уряду і блокування з боку російських кадетів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Русова С. Англичане об украинском вопросе//Украинская жизнь. – 1914. – №5–6.
2. Белоусенко О. Украинский вопрос в ІУ Думе //Украинская жизнь. – 1912.– №6.
3. Украинская жизнь. – 1912. – №4.
4. Шелохаев В.В. Идеология и политическая организация российской либеральной буржуазии. 1907–1914 гг. – М.:Наука,1991.
5. Короливский С.М., Рубач М.А., Супруненко Н.И. Победа Советской власти на Украине. – М.: Наука, 1967.
6. Шелохаев В.В. Российские либералы в годы первой мировой войны //Вопросы истории. – 1993. – №8.
7. Ветров Р.І., Донченко С.П. Методичні рекомендації по вивченню теми «Загострення національного питання в Росії напередодні Першої світової війни». – К.: РАПО Укрвузполіграф, 1991.
8. Афанасьев И.Л. В.И.Ленин о политике Временного правительства в «украинском вопросе» в июньские дни 1917 г. //Рабочий класс России, его союзники и политические противники в 1917 г.: Сборник научных трудов. – Л.: Наука, 1989.
9. ЦДА, ф.705, оп.2, од.зб. 108.
10. Голубицький О., Кулик В. Український політичний Рух на Наддніпрянщині кінця ХІХ – початку ХХ

- ст.: Дослідження. – К.: Видавництво «Смолоскип». – 1996.
11. Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ століття. Програмові і додаткові матеріали/ Упорядник В.Ф.Шевченко та ін. – К.: Консалтинг, Фенікс, 1993.
 12. ЦДА, ф.285, оп.1, од.зб. 255, ч.1,2,3

Дорофеев Д.В.

«Цветные революции» В ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОМ РЕГИОНЕ В КОНТЕКСТЕ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ США

В условиях войны с терроризмом перед Соединенными Штатами открывалась перспектива, которая была не мыслима до событий 11 сентября 2001 г.: нарастить присутствие в Центральной Азии при минимальном сопротивлении американских оппонентов. В связи с этим, заместитель государственного секретаря США Э. Джонс выразила решительность руководства его страны: «Мы вовлекаемся серьезно и долговременно в Центральную Азию» [1]. Администрацией Дж. Буша-мл. был взят курс на превращение США в актора, обладающего в регионе геополитической инициативой. В историю эта политическая линия вошла под названием политики «долговременного вовлечения». Последнее заключалось в том, чтобы Соединенные Штаты «стали силой фундаментального изменения» [Ibidem], что, в свою очередь, позволяло им определять дальнейшее будущее региона, который не должен был находиться в сфере контроля Ирана, Китая и России.

Политика «долговременного вовлечения» США в Центральную Азию содержала в себе и такую цель, как трансформация режимов, стоящих у власти во главе государств региона. «Начиная с 11 сентября 2001 г., – отмечалось в Государственном департаменте – увеличенная помощь и вовлеченность Соединенных Штатов выступают средством убеждения руководства государств Центральной Азии в проведении экономических, политических реформ и реформ в сфере прав человека» [2].

Этот императив американского руководства стал одним из основополагающих аргументом, доказывающих причастность Соединенных Штатов к смене режимов в форме «цветных революций» в Евразии на протяжении 2003 – 2005 гг. [3, с. 117]. «... Сам президент США, – отмечал исследователь С.М. Самуйлов, – публично одобрил возможность принудительного отстранения от власти неугодных руководителей СНГ путем подталкивания лидеров оппозиции к организации массовых протестов» [4, с. 80 – 81]. В этом контексте события весны 2005 г. в Киргизстане и Узбекистане получили различную оценку у специалистов, диапазон взглядов которых варьировал от попытки установить Соединенными Штатами прозападные режимы [5, с. 14 – 15]) до геополитической мотивации исключить Иран, Китай и Россию из Центральной Азии, установить американский контроль над каспийскими энергоресурсами, а также обеспечить военное присутствие США и НАТО в этом регионе [6, с. 53; 7, с. 26; 8, с. 57].

На протяжении 1990-х гг. постсоветские режимы в Центральной Азии для Соединенных Штатов сохранили в себе позитивное значение. Только им было под силу поддерживать стабильность в странах, в которых происходила социальная деградация, криминализация, распространение религиозного экстремизма, способных ввергнуть в состояние хаоса не только Центральную Азию, но и прилегающие к ней регионы. Однако с ликвидацией режима талибов в Афганистане режимы государств Центральной Азии, укрепившие свои позиции на рубеже ХХ в. и ХХІ в., стали представлять угрозу американским интересам. «Авторитарное управление и преимущественно не реформированные экономики ... создают условия, – делал акцент заместитель помощника государственного секретаря по европейской и евразийской политике Л. Паско, – для репрессий и бедности, которые могут стать благодатной почвой для дальнейшего развития терроризма» [9]. США не желали смириться с дальнейшим укреплением авторитаризма в государствах региона [10], потому что в условиях растущего соперничества ослабляло способность США стать «силой фундаментальных изменений» в регионе, так как постсоветские лидеры для сохранения своей власти отдавали приоритет развитию отношений не с единственной сверхдержавой, а с ее оппонентами, формирующими основу многополярного мира – треугольник «Россия-Индия-Китай».

«Цветные революции» – свержение правящих элит ненасильственным способом – стали основным средством по осуществлению замены через электоральный механизм постсоветских режимов. Следует обратить внимание и на то, что «цветные революции» в Евразии не были на концептуальном уровне нововведением администрации Дж. Буша-мл. Они стали воплощением подхода администрации У. Клинтона, согласно которому, меняя периферию Евразии, США изменяли её центр – Россию. В «Стратегии национальной безопасности Соединенных Штатов Америки» от 2002 г. постулировалось: «Мы будем продолжать укреплять независимость и стабильность государств бывшего Советского Союза, веря в то, что процветающее и стабильное соседство усилит растущее вовлечение России в интеграцию в евроатлантическое сообщество» [11, р. 27]. США оставались по-прежнему заинтересованы в том, чтобы в центральноазиатском регионе определяющим принципом развития политической системы становилась демократия, близкая более к евроатлантической модели, чем к российской или китайской моделям «управляемой демократии». Потребность одержать верх в соперничестве с оппонентами неразрывно связывалась со сменой элит в государствах этого замкнутого региона. «Мы понимаем, – подчеркивал в Конгрессе заместитель помощника государственного секретаря по европейской и евразийской политике Л. Паско, – что значительные изменения в основе природы этих режимов могут потребовать смены поколения, и мы инвестируем в политические и эко-